

СОПРУГАТА НА ДИМИТРИЈА МИЛАДИНОВ: ДИМИТРА ИЛИ МИТРА МИЛАДИНОВА, ЖЕНАТА БОРЕЦ И ТВОРЕЦ

За животниот и творечкиот пат на Димитра или Митра Миладинова е многу малку пишувано, па оттаму има повеќе непознатици. Во повеќето случаи, нејзиното име се јавува само како придружник на Димитрија Миладинов, чија сопруга била. Во други случаи, нејзиното име повторно се јавува како придружник, и повторно споредно, при споменувањето или изучувањето на Царевна Миладинова-Алексијева, овојпат како нејзина мајка. Како што кажавме, напишани се голем број текстови посветени на браќата Миладиновци, каде што попатно се споменува името на Митра Миладинова или пак таа е индиректно поврзана со некој настан, во авторство на Харалампие Поленакоски, Гане Тодоровски, Петар Чакар, Кирил Пенушлиски и др. Овојпат, ќе се обидеме, колку што можеме, да ѝ дадеме централно место на оваа македонска интерпретаторка на народни песни, авторка на поголем број писма особено значајни за македонската книжевна историја и активистка во зачувување на споменот за браќата Миладиновци, Димитрија и Константин.

Митра Миладинова (Струга, 1824 ? - Бугарија, 1894), потекнувала од една од највидните фамилии во Струга, Матови, ќерка на богатиот трговец Наум Матов. Од оваа многубројна струшка, меѓу другите потекнуваат и револуционерите Христо и Милан матови, како и филологот Димитар Апостолов Матов. Се школувала во грчко училиште во Струга, на грчки јазик. Подоцна му станала сопруга на Димитрија Миладинов со кого имале шест деца: Елисавета, Пантелеј (Страшимир), Царевна, Фросина, Анастасија (Милица) и Златица.

Елисавета (Струга, ок. 1846 – Кукуш, 1870) била најстарата ќерка на Димитрија и Митра Миладинови. Основното образование го стекнала во училиштата во родниот град и во Битола. Потоа учителствувала во Кукуш, откако пред тоа се омажила за Кузман Шапкарев во 1863 година. Токму тој ни ги пренесува трагичните моменти поврзани со нејзината смрт. Според неговите спомени, со Елисавета имале три деца, првото женско, а другите две машки. Првите две деца починале пред нејзината смрт, а последното само два месеца по неа. Уште пред да се земат Елисавета страдала од некоја болест „кртејчина“, која со текот на времето се засилувала. Посериозните проблеми кои ја претскажале нејзината смрт започнале на 25 декември 1869 година, која „ја стресе првата претсмртна треска, а на 1 јануари 1870 год. Втората, по која легна во постела и не стана веќе од неа“. Така, во постела лежела два и пол месеци, по што починала на 13 март истата година. Подоцна, враќајќи се од Цариград каде што ја пречекала другата ќерка царевна, Митра Миладинова „се одбила во Кукуш и во мое отсуство ги уништила камените паметници, ги откопала гробовите и ги извадила коските на ќерка си, та ги однела во Струга, своето родно место. Кога во 1881 год. По вторпат отидов во Кукуш да учителствувам, гробовите ги најдов уништени и празни“.¹

Царевна (Струга, 1856 – Софија, 1934), станала една од најпознатите просветни дејци во Македонија, благодарение на школувањето во Русија. Според исказите на мајка ѝ Митра, поради откажување на грчкото влијание татко ѝ Димитрија и го сменил името од Василикија во Царева, односно Царевна. Царевна учителствувала во повеќе училишта,

¹ Кузман Шапкарев, *Зачувања*, приредил д-р Томислав Тодоровски, Институт за фолклор „Марко Цепенков“, Скопје, 1990, 156.

пишувајќи низа статии поврзани со преродбенските процеси во Македонија. Се омажила за охриданиецот Никола Алексеиев, па на своето презиме го додала и неговото.² Помалку информации имаме останатите деца. Синот Пантелеј (Панде, Страшимир) (Струга, 1849/50 – Струга, по 1918), се школувал во родниот град и во Охрид. Најголемиот дел од животот го поминал во Охридско-струшкиот крај, занимавајќи се со земјоделство.³ Фросина (Ефросина) (Битола, ок. 1854 – Струга, по 1912), се омажила за познатиот струшки граѓанин, фурнијата Наум Ликов, но останала да живее со мајка ѝ Митра. Милица (Струга, 1856/57 – Софија, по 1903), се школувала во Струга, а по заминувањето на Царевна во Русија извесен период учела и во Белград. Подоцна се омажила за ученикот на Димитрија и учител, Георги Икономов од Струга. Златица (Струга, 1858 – Софија, пред 1903), се омажила за Наум Стојанов Плаков, по што заминала да живее во Шумен, Бугарија.

Можеме само да ја претпоставиме поддршката што Митра му ја дала на сопругот Димитрија во неговите напори да го намали или отстрани грчкото влијание во сите места каде што учителствувал. Таа морала да смогне сили за време на неговите долги отсуства од дома и да се грижи за нивните малолетни деца. По пригнумањето на словенството од страна на Димитар, сигурно и таа ја почувствувала промената којашто требало да ја направи, од грчко писмо и грчки јазик, да вложи напор кај своите деца и сограѓани да им го изгради чувството на словенска припадност. Се разбира, не се сомневаме дека тие промени можеле да се случат преку ноќ, но во тој процес Митра не можела да остане зад својот сопруг. Тоа што Димитрија бил јавна личност и бил во првите редови во борбата против грчкото духовништво и јазик, може само да значи дека имал целосно разбирање и поддршка во самиот свој дом. А таму, Митра била онаа врз која паднале обрските за издржување на семејството по смртта на сопругот.

Кога се разбрало за апсењето на Димитрија, Митра побарала помош од сите познати кои на било каков начин можеле да помогнат во неговото спасување. Меѓу нив биле првенците Тасе Зарчев и Стефанија, наречен Владиков, кои откако ги ислушале нејзините молби, изјавиле дека немало можности за спасување на учителот. Вознемирана и потресена од нивните зборови, според Шапкарев, „кога дојде дома да ми каже, штом влезе во собата, падна и се спростре на подот колку што е долга и широка – падна во несвест, откако претходно со длабоко офкање плесна и заклучи со раце и извика: ‘Ох, јас сирота! Тој ојде, за него нема веќе спасение, ами барем ти, синко, пази се, дека и тебе ти се закануваат тие проклети кучишта!’ И примре, та едвај ја свестивме“.⁴

Веднаш по затворањето на Димитрија, Митра со сите сили се ангажирала за неговото ослободување. Кореспондирала со повеќе видни личности за кои сметала дека можат да ѝ помогнат во ослободувањето на нејзиниот сопруг и на нејзиниот девер, Константин Миладинов. Така, на 29 јуни 1861 година, таа однела молба за интервенција и ослободување на Димитрија до англискиот, австрискиот и рускиот конзул во Битола, како и до францускиот пратеник во Цариград. Така, во писмото до францускиот конзул Калверт од 29 јуни, Митра изнела низа информации за нејзе и за сопругот. Таа го информирала конзулот дека двајцата биле од гратчето Струга, Охридска епархија, дека Димитрија бил на околу педесетгодишна возраст со источноправославна веросиповед, сведочела за неговото

² Да се види кај: Славчо Ковилоски, „Книжевната и просветната дејност на Царевна Миладинова-Алексијева“, *Спектар*, Скопје, бр. 69, 2017, 43-52.

³ Да се види кај: Харалампие Поленаковиќ, *Студии за Миладиновци*, Скопје, 1973, 42-46.

⁴ Кузман Шапкарев, *Материали за възраждането на българцината в Македония, Неиздадени записки и писма*, Съставителство и редакция Илия Тодоров, Николай Жечев, Български писател, София, 1984, 418.

непорочно минато, како и тоа дека за време на неговата обиколка за собирање помош за бугарската црква во Цариград бил уапсен и затворен, при што семејството започнало да страда. „И тоа“, пишува Митра, „од една страна како сум уверена во невиното и непрестапно поведение на мојот маж, а од друга страна, како се надевам дека ќе најде благонаклонен одзив во човекољубивата и милосрдна душа на Вашата Светлост, мојот и на моите деца што одекнува до крајно небо глас и дека моите смирени справедливи молби ќе бидат благонаклоно ислушани како треба, ја исказувам својата бескрајна благодарност за таа милост и се потпишувам со редно уважување“. Писмото завршува со зборовите: „На Ваша Светлост, смирена слугинка, Димитра, сопруга на Димитар Миладинов со моите деца.“⁵

Интересен е односот помеѓу Митра, односно семејството Миладиновци со Кузман Шапкарев. Според Т. Тодоровски и Х. Поленаковиќ тие одржувале блиски врски кои резултирале со бракот на Шапкарев и ќерката на Димитрија, Елисавета. Меѓутоа, ставот на Петар Чакар е сосема поинаков, па тој пишува за антагонизмот и потценувачкиот став на Димитрија кон Кузман. Според Чакар, Кузман не го прифаќале ниту Димитрија, ниту Митра.⁶ Навистина, во записите на Шапкарев на моменти се забележува извесна одбојност кон Митра, особено откако таа ги земала останките на ќерката Елисавета од гробот во Кукуш и ги понела со себе во Струга, но сета останата дејност на Шапкарев укажува на тоа дека тој бил под силно влијание на Димитрија и самиот се залагал за помош на неговата фамилија по трагичната смрт на двајцата браќа во Цариград. Затоа, се чини во право прашањето што го поставува Горан Калоѓера: „Зошто тоа го правел, ако биле во лоши меѓусебни односи, тешко е да се разбере. Дали со тоа сакал да му се додвори на семејството па да стекне симпатии кај Митра и така да се доближи со бракот со нејзината ќерка, или тоа бил вистински порив на човек кој почувствувал неправда и одлучил да ѝ се спротвистави“.⁷

Како дополнување за односот на Шапкарев кон Митра, како и за нејзината улога и значење во настаните околу затворањето и смртта на Миладиновци, ќе се задржиме и на едно писмо од Шапкарев упатено до неа. Ова писмо Шапкарев го напишал за време на неговото прво учителствување во Прилеп (1861-1865), и е датирано на 11 февруари 1862 година. Иако не е наведено името на примателката, според начинот на обаќањето, во науката е усвоено дека писмото било наменето токму до Митра. Воведните зборови на Шапкарев се упатени до постара жена: „Моја достоуважена мајко!“ Понатаму, Шапкарев додава дека штом слушнал за затворањето, помалиот брат Константин, „вчас дотрча во Цариград да бара начин за ослободување на својот брат. Но!... Ох!!! Злобното и расипано срце на непријателите не се задоволи и не се ограничи само на страдањето Димитриево, не остави барем да помине малку време, но туку што достигна!!!... Загинале од овој свет! Се покриле со црна земја!... Не можат веќе да мислат за доброто на народот!“⁸

Како и да е, сите заложби останале залудни, исто како и сите други. По трагичниот крај на браќата, Митра останала без средства за издршка, па со големи тешкотии се грижела за воспитување и школување на своите деца. Во ова тешко време за таа ја почувствувала сета горчина на реалноста. Останала сама, напуштена од сите, па дури и од најблиските

⁵ *Братя Миладинови – преписка*, Издирил, коментирал и редактирал Никола Трајков, Българска академия на науките, Институт за история. Издателство на БАН, София 1964, 225.

⁶ Петар Чакар, „Вистината за заемните односи меѓу браќата Миладиновци и Кузман А. Шапкарев“, во: *Животот и делото на браќата Миладиновци*, МАНУ, Скопје, 1984, 361.

⁷ Горан Калоѓера, *Браќата Миладиновци, легенда и стварност*, Современост, Скопје, 2005, 99.

⁸ Кузман Шапкарев, *Материали за възраждането*, 507. Писмото се наоѓа во фондот на Кузман Шапкарев во фонд на К. Шапкарев при БАН во Софија (НА на БАН, ф. 15, оп. 2, а. е. 9, л. 89-110).

роднини и пријатели, кои веројатно заплашени и исплашени од смртта на Миладиновци, а под притисок на власта, грчкото свештенство и богатото граѓанство, односно оние кои на било каков начин биле поврзани со погибијата на браќата, не се осмелувале да ѝ пријдат на Митра и отворено да ѝ ја искажат својата поддршка. Токму затоа, таа била принудена да моли за помош, па дури и да ги преколнува дотогаш најблиските соработници на нејзиниот сопруг. И затоа во писмата на кои подетално ќе се осврнеме во понатамошниот текст, таа заклучува дека додека бил жив Димитрија сите ми биле пријатели, а п неговата смрт – никој.

Интересно е што Митра никогаш не ја изгубила надежта дека еден ден ќе се дознаат гробовите на Димитрија и Константин и дека нивните посмртни остатоци ќе бидат пренесени во Струга. Во склад со духот и традицијата на македонската жена, таа тешко се помирувала со фактот дека за нејзиниот маж немало гроб на којшто можела да се исплачи. Поради тоа, кај неа се јавила мисла да подигне симболичен споменик на струшките гробишта. Затоа, во 1867 година, на петгодишнината од смртта на Миладиновци, се одржал симболичен погреб на починатите браќа. Наместо нивните тела, во ковчегот што го носела поворката се наоѓале алиштата на браќата и единствениот портрет на Димитрија Миладинов.⁹ И на тој начин, Митра им оддала почести на загинатите родољупци.

Понатаму, главниот извор за животот на Митра Миладинова по смртта на Димитрија е нејзината ќерка Царевна Миладинова-Алексијева. Таа објавила повеќе текстови посветени на својот живот и на браќата Миладиновци, од кои најголемиот дел биле објавени во весниците: *Мир*, *Земја* и *Македонија*. Овие спомени подоцна биле собрани и објавени во книгата: *Епоха, земја и луѓе* во 1939 година.

Поради тоа, се чинело олеснување, кога во 1864 година во домот на покојниот Димитрија Миладинов пристигнал рускиот конзул Михаил Хитрово. Семејството Миладиновци неколку години се наоѓало во немаштија, којашто од ден на ден сè повеќе го разјадувала спокојството на сопругата на Димитрија, Митра. Заедно со неа страдале и нејзините деца. Најсликовит опис за тешкотиите со кои се соочувало семејството Миладиновци наоѓаме во писмото на Митра Миладинова упатено до Нако Станишев од 16 март 1866 година, а за кое ќе пишуваме подолу. Значи, при една посета на домот на Миладиновци во 1864 година, конзулот Михаил Хитрово ја истакнал можноста за студирање во Русија на нејзиниот брат Пантелеј. Сепак, на барање на Митра Миладинова било решено момчето да остане во Струга, а во Русија да замине една од нејзините ќерки. Изборот паднал на Царевна. Во 1866 година Царевна го напуштила домот и преку Битола и Цариград стигнала во Киев, каде што учела во Фундуклеевската класична гимназија.

Во 1874 година Царевна ја напуштила Русија и решила да се врати во Македонија. На враќање, во Цариград ја пречекала нејзината мајка, Митра. Тука остварила повеќе контакти со припадници на македонската и бугарската интелигенција. Првенствено, се обидела да ги пронајде гробовите на Димитрија и Константин, но безуспешно. Кога Драган Цанков и д-р Чомаков ѝ понудиле на царевна да стане учителка, Митра ја советувале да замине со ќерка си таму каде што ќе ја назначат за учителка. „Но мајка секогаш откажуваше. Таа велеше дека треба да мисли и да дејствуваи за другите свои деца, останати во родниот град“. Ете уште еден показ за грижите на Митра кон децата и доказ за нејзината решеност докрај да се бори за нив.

Благодарение на исказите на Митра и Царевна, бил даден опис на ликот и карактерот на Димитрија Миладинов. Д-р Чомаков внимателно ги ислушал и по негова замисла

⁹ Петар Чакар, „Дударе – необична реликвија на родот Миладиновци“, *Нова Македонија*, Скопје, 16.IV.1961, бр. 5204, 10.

поканил една од своите ќерки што добро цртала, да изработи портрети на Димитрија и на Константин, за да можат да се зачуваат нивните ликови.

Од она што може да се прочита на бројните страници испишани од Царевна, најголемиот удел во зачувување на споменот за браќата Миладиновци се должи токму на сеќавањето на Митра Миладинова. Во текот на трите децении по нивната смрт, Митра постојано повторувала и раскажувала епизоди од животите на Димитрија и Константин. Нејзините искази, со извесни дополнувања од ќерката Царевна станале основа за потврдување на познатото за Миладиновци, за реконструкција на некои настани и за дополнување на непознатите моменти од нивните животи. Така, Митра раскажувала за престојот на Димитрија во Белград, за неговото странствување во австриските земји и за кореспонденција со Георги Раковски, за странствувањето на потоа агитирала кај словенските интелектуалци да напишат по некој збор за починатите браќа, ѝ давала поддршка на Царевна да се школува и да стане учителка во, како што инсистирала Митра, Македонија и поточно во западномакедонските краишта. Со еден збор, таа ја имала улогата на борец којшто мора да ги издржи најтешките удари за да го обезбеди потомството со подобар живот и за да го обезбеди споменот за почитаниот сопруг и девер.

Според Царевна Миладинова-Алексијева, благодарение на Митра Миладинова се знаело дека Димитрија лежел во охридскиот, битолскиот и цариградскиот затвор. Понатаму, пишува таа, „Научив уште дека големи луѓе се застапувале за неговото и за ослободувањето на Константин, но дека мојот татко, тврд како гранитот на родните планини, не сакал да отстапи ниту чекор од личната и народната чест“. Митра постојано ја истакнувала љубовта што Димитрија ја имал кон својот брат, но и дека таа братска љубов му била возвратена. Дека тоа било така, Царевна запишала: „според описите на мајка ми, двајцата браќа си личеа како две китки босилек“.¹⁰

При описите на нејзините родители, Царевна дала прекрасни слики за секојдневието, за хармонијата и за решителноста на семејството Миладиновци. „Беше благодет за татко ми, кога по долги и уморни патешествија можеше да се врати во својата домашна средина. При таков случај, најголемото задоволство му беше ние, децата, да го заградиме, а тој да не бакнува и да не гали. Мајка ни Митра – по раѓање од богатиот и познат род Матови, исто седеше со нас... Умната ни и кротка мајка знаеше да му удоволува. Тој беше благ кон неа, бескрајно нежен кон нас, неговите бедни деца, оставени на судбината“. И следува еден од најзначајните заклучоци: „Колку и да беше обична жена, мојата мајка беше секогаш прониклива, добра“.¹¹

Конечно, на стари години, околу 1890 година, Митра Миладинова со ќерката Милица и Георги Икономов заминале во Кнежевството Бугарија. Во тие тешки часови, тоа било единственото логично решение и единствениот спас. „Ваквото трагично напуштање на родното место не само што ќе ја потресе обезглавената вдовица, Митра Миладин, туку крајно ќе го потресе и нејзиниот зет (Георги Икономов – б.м.), кој оженет за нивната ќерка, наполно ќе ја споделува тешката семејна судбина, па и тешката болка што ете така заедно сега за секогаш ќе треба да ја напуштат Струга, за никогаш во животот да не ја прежалат“.¹² Митра Миладинова починала во емиграција, во 1894 година.

¹⁰ Царевна Миладинова-Алексијева, *Епоха, земја и хора*, София, 1985, 209.

¹¹ Исто, 206.

¹² Петар Чакар, „Која беше мајката на Миладиновци – Султана (откриена една вековна тајна)“, во: Константин Миладинов, *Избор*, избор и предговор Гане Тодоровски, Мисла, Скопје, 1980, 392.

Во редот на активности и заслугите на Митра Миладинова во однос на расветлување и споменување на браќата Миладиновци ќе наведеме еден исказ на Царевна Миладинова, запишан во текстот „По прашањето за вистинскиот портрет на Д. Миладинов“. Царевна тука го повторила тврдењето дека пишуvalа за татко ѝ и за чичко ѝ уште за време на нејзиното школување во Русија: „Бидејќи уште на учењето во Русија од 1866 до 1874 г. не еднаш сум сакала од своите во Струга и специјално од мојата покојна мајка, Митра Миладинова, да ми го испратат портретот на мојот приснопаметен татко Димитар Миладинов, за да можам заедно со портретот на стрико ми Константин Миладинов, тогаш испратен од Москва, да му дадам на учителот по руска литература од Фундуклеевската киевска женска гимназија да ги помести во некои од руските списанија со надлежните животописни белешки“.¹³

Исто така, ќе забележиме и уште еден нејзин исказ објавен во статијата „По вџпроса за истинскиот портрет на Д. Миладинов“, објавена во: *Македонски преглед*, 1930, кн. 1, на страна 14, текст застапен и во книгата *Епоха, земја и луѓе*. Тука, Миладинова-Алексијева укажала на постоење на само два портрета на нејзиниот татко. Таа запишала дека добро познатиот портрет, односно фотографија на Димитрија Миладинов во зрелите години, била „од цариградско потекло“. Во понатамошниот текст Миладинова-Алексијева дава информација за постоење портрет на Димитрија Миладинов „испратен од австриските земји“, овојпат според сеќавањата на мајка ѝ Митра.¹⁴ Овие два исказа, приопштени од Царевна Миладинова-Алексијева, покажуваат дека Митра имала голема улога во зачувување на засега двете познати фотографии на Димитрија Миладинов.

Една од заслугите на Митра Миладинова е и нејзиниот ангажман околу објавувањето на воротото издание на Зборникот на Миладиновци. Имено, откако првото издание од 1861 година било целосно исцрпено, се поставило прашањето за ново издание. Со парична помош на бугарката влада, а подготвено од Митра, било објавено второто издание на Зборникот. Тој бил отпечатен во Софија, во печатницата на „Либералниот клуб“, со датум од 3 април 1891 година. Митра Миладинова го потпишала предговорот на изданието, во кое истакнала дека: „второто издание сега иде да ја прославува победата над своите непријатели и да се подсмева на нивната немоќ“.¹⁵ Сепак, треба да се забележи дека кон подготовката за реиздавање на Зборникот не се пристапило методично и со научна подготовка, па наместо да се отстранат некои грешки од првото издание, сега се појавиле и нови.

Понатаму, треба да се одбележи и дарбата на Митра за интерпретирање народни песни. Имено, таа испеала повеќе народни песни коишто се застапени во зборниците на Миладиновци и на Шапкарев. За жал, не се познати песните пеени од Митра, а кои се застапени во Зборникот на Миладиновци. Што се однесува до песните кои таа ги испеала и што се застапени во Зборникот на Кузман Шапкарев од 1891 година, ние успеавме да ги евидентираме: „Две кучки јатрви“ и „Тага за прва љубов“.¹⁶ Првата песна има 28 стиха, а втората 10 стиха. Песните од Митра Миладинова, Шапкарев ги слушал во 1858 година, во времето пред смртта на браќата Миладиновци, а како што кажавме, биле објавени во 1891 година. Овие две песни се застапени во панорамата на македонската поезија од XIX век

¹³ Царевна Миладинова-Алексијева, *Епоха, земја и хора*, София, 1939, 147.

¹⁴ Во: „Къмъ вџпроса за портрета на Димитрий Миладиновъ и нѣкои спомени за него“, *Македонски преглед*, 1930, кн. 1, 153, 155.

¹⁵ Васил Тоциновски, *Тајни и трајни пораки*, Дирекција за култура и уметност, Скопје, 2003, 20.

¹⁶ К. А. Шапкаревъ, *Сборникъ отъ български народни умотворения*, София, 1891. „Две кучки љатрви“, во книга I, песна 140, страна 109 и „Тжга за прва љубовъ“, во книга V и VI, песна 772, на страна 237.

Зборот и непокорот, чиј приредувач е Гане Тодоровски. Значајно е да го споменеме заклучокот на Тодоровски изнесен во „белешките за авторките“, дека Митра била „соработничка во големиот поетски подвиг на браќата Миладиновци (Димитрија, Наум и Константин). Му помагала и на Кузман Шапкарев, по смртта на својот маж, во неговиот голем фолклористички подвиг“,¹⁷ што безмалку ја прави една од учесничките и носителите на замислата во подготовката на *Зборникот* на Миладиновци.

Она што е наш посебен интерес се нејзините неколку зачувани писма на грчки јазик, од 60-те години на XIX век, упатени до браќата Робевци и Нако Станишев, кои даваат прекрасна слика за настаните поврзани со смртта на браќата Миладиновци. Тие претставуваат значајно сведоштво за животните (не)прилики во кои се соочило семејството Миладиновци, но и прекрасен пример на епистоларни записи, кои имаат строго утврдена форма и содржина. Поради тоа, сметаме дека тие писма се едни од најдобрите примери за македонската женска епистоларија во XIX век.

Во корпусот писма кои се наоѓаат во овој фонд, влегуваат и исклучително значајните писма на Митра (Димитра) Миладинова, упатени до браќата Робевци. Од овие писма пишуваани на грчки јазик,¹⁸ даваат прекрасна слика за настаните поврзани со смртта на браќата Миладиновци. Тие претставуваат скапоцено сведоштво за животните (не)прилики во кои се соочило семејството Миладиновци, но и прекрасен пример на епистоларни записи, во кои формата и содржината имаат строго утврдена форма. Поради тоа, сметаме дека тие писма се најдобриот пример за македонската женска епистоларија во XIX век.

Во писмото од 2 март 1861 година, испратено од Охрид, а упатено до браќата Робевци и синовите во Битола,¹⁹ сопругата на Димитрија Миладинов, Митра, полагала надежи во нив, за да се разбере судбината на затворениот преродбеник: „Откако се раздели со неискажлива скрб од нас учителот Д(имитар), ние со нетрпение очекуваме некаква вест - да е радосна - од вас, кон кои ги насочуваме сите надежи, и ние, и тој“. Во понатамошниот текст, таа раскажала за печатот на „новоотвореното славјанско училиште во маалото Кошишта“ во Охрид. На печатот имало грешка, бидејќи наместо буквата Ч, изгравирани била буквата N, па охридскиот митрополит Мелетиј се посомневал „да не би маалото Кошишта да е ‘унија’“, односно приврзаник на унијатското движење, кое во ова време беше ја опфатило Македонија. Грешката ја поправил Христо Цветку, златар и настојник на новоотвореното училиште. Писмото завршува со зборовите: „Семејството на славјанскиот учител останува целосно предано Вам“. Всушност, Мелетиј бил причината за затворањето на Димитрија. На 16 февруари 1861 година, битолскиот валија испратил човек „по подлата интрига на светиот (владиката Мелетиј - б.м.) во врска со прогонувањето на последниов (Димитрија - б.м.) поради славјанштината“.²⁰ Сомневањето, пак, за унијата било оправдано, со оглед на врските на Димитрија со кукушани и особено со Нако Станишев.

Само по неколку денови од Охрид, на 6 март, Митра Миладинова повторно упатила писмо до „браќата Робевци и синовите“ во Битола.²¹ Во него, таа ги известила дека немала информации за затворениот Димитрија и ги молела да помогнат за неговото ослободување: „Со неискажлива жал и сосема растревожени за судбината на учителот Д(имитар), ние Ви

¹⁷ Гане Тодоровски, *Зборот и непокорот, панорама на македонската поезија во 19 век*, Мисла, Скопје, 1993, 21-22.

¹⁸ НБКМ-БИА, фонд 27, *Братя Робевци и синови*, оп.3, а.е.1748, л.9, л.10, л.11, л.13.

¹⁹ Исто, а.е.1748, л.1.

²⁰ Константин Миладинов, *Избор*, избор и предговор Гане Тодоровски, Мисла, Скопје, 1980, 447.

²¹ НБКМ-БИА, фонд 27, *Братя Робевци и синови*, оп.3, а.е.1748, л.4.

пишавме неколку пати, но досега немаме никакво расположливо изсестување за олеснување на неспокојството кое ни ја разјадува душата. И така, Господа, фрлете поради Бога милостив поглед кон нас, страдалното семејство на учителот, смилете се на невините негови деца и употребете ги сите напори, како што сме и уверени, за ослободување на најнежно љубимиот наш татко учител, а ние навистина со најдлабоко почитување ќе бидеме вечно благодарни на Вас, секогаш достојните за почит, на кои ги полагаме сите наши надежи, очекувајќи што е можно поскоро утеха. Се надеваме дека има и радосна вест за најнежно љубимиот наш татко. Непотребно ќе биде, сметаме, да Ви кажеме дека ако стане нужда - во случај да се одлучи да биде одведен во Цариград - да телеграфирате во Загреб до чичко ни Константин или директно или индиректно во Цариград, за да знае и тој. Можеби тој може да најде пријателски врски“. За жал, за затворањето на својот брат, Константин не дознал во Загреб. Тоа може да се заклучи од писмото упатено до Г. С. Раковски во Белград, напишано на 30 јуни 1861 година во Загреб, во кое ништо не се спомнува за несреќната вест.²² За неа, Константин дознал најверојатно дури во јули, кога пристигнал во Белград, од каде што се упатил во Цариград да му помогне на својот брат. Понатамошната судбина на браќата Миладиновци е веќе добро позната.

Во писмото до Нако Станишев од 16 март 1866 година, упатено од Струга, добиваме застрашувачка слика за состојбата во која се нашло семејството на Димитрија Миладинов, по неговата смрт.²³ Митра Миладинова на Станишев му пишала како на „почитуван пријател на покојниот ни маченик“. Таа се жалела на лошата материјална положба на семејството: „особено последната година откако умре стариот ми татко, единствената потпора по жалната и тажната погибија на стопаните ни“. Бидејќи немале ни парче леб за јадење и гладувале, Митра истакнала дека „додека беше жив (Димитрија - б.м.), сите му беа пријатели, но по смртта - никој освен вас“. Затоа, резигнирана од тешкотиите, таа заклучува дека: „не треба човек да гине за народот, но народот не се грижи за несреќните сираци“. Надежта дека ќе им помогне Нако Станишев не ја напуштала, бидејќи „ако и Вие решите да откажете, во што никогаш не веруваме, Вашата наклоноста и промисла за нас, тогаш треба живи во земја да влеземе, или подобро да дојдете Вие овде, земете нè, та фрлете нè во Дрим, или потпалете нè да изгориме сосе куќа, да не остане од нашето постоење ни знак, ни памет; сето прав и пепел да се стори, да дувне силен ветер – и него да го распрсне по целото езеро... Кога ќе загине и ќе се сотре сето постоење од корен, дури тогаш непријателите ќе се израдуваат уште повеќе за ладнокрвноста на нашиот народ кон невините жртви“. Ова писмо, наведува Митра Миладинова, го пишувала „за две причини: а) бидејќи веќе ни се одмилит животот и б) бидејќи нашите надежи кон Вас ни дозволуваат пред Вас да си кажеме крај“. Молбата за леб и за помош ја потпишала: „Димитра, сопруга Димитриова Димладинова со петте бедни сираци“: Страшимир, Василикија, Фросина, Анастасија и Златица Миладинови. Овие писма претставуваат потресни сведоштва за тешкотиите на семејството на Димитрија Миладинов. Нивната содржина е преполна со емотивен набој, а за македонската книжевна историја претставуваат и значаен извор за настаните по смртта на браќата Миладиновци, со исклучителна литературна вредност. Оставени без никаква поддршка сами на себе, Митра со семејството била принудена да ги моли пријателите на нејзиниот починат сопруг за парче леб.

Судејќи според погоре изнесеното, можеме само да го потврдиме нашиот став дека да не била Митра Миладинова, во голема мера немало да бидат ни Димитрија и Константин

²² Исто, оп.3, а.е.1748, л.4.

²³ Царевна Миладинова-Алексијева, *Епоха, земја и хора*, София, 1985, 268-270.

Миладиновци она што се денес. „Ние со мајка“, бележи Царевна, „сторивме сè за да ја воскреснеме нивната памет, нивното дело, нивната полна духовна и внатрешна взаемна прилика“. Значи, сè ни укажува на силен и борбен менталитет, на даровита пејачка, на решителна сопруга и мајка, која пред себе имала цел да не дозволи да се заборави творештвото и плодовите коишто ги засеале браќата Миладиновци.